

Пам'яті жертв трагічних подій у Перемишлі і Синевідську вижному восени 1914 року

Немає нічого захованого, що не
виявиться, ні таємного, що воно
не пізнається, і не вийде наяв”.

Євангелія від Св. Луки, 8, 16.

Історичний шлях українського народу у ХХ столітті був позначений героїчними злетами національно-визвольного руху, піднесенням культури, економіки, спробами відродження власної державності. Водночас у минулому столітті українцям довелося зазнати нечуваного досі за масштабами насильства, жорстокого терору, голодоморів, тотального воєнного спустошення.

За цими трагічними сторінками нашого недавнього минулого відійшла на другий план історична доля українства у роки Першої світової війни. У результаті сьогодні навіть поінформований читач має приблизну уяву про масштаби тодішньої трагедії українського народу. Дослідження цієї теми залишається ще завданням істориків.

Знайдені матеріали про злочини, скоєні австрійсько-польською адміністрацією восени 1914 року у Перемишлі і Синевідську вижному, свідчать про те, що український народ був відданий на поталу молоху війни. Опубліковані нижче матеріали про дві трагічні події відкривають завісу великого мартирологу українців, доля яких стала розмінною монетою складних етнополітичних відносин в краї в умовах воєнного часу.

З початку Першої світової війни українство в Галичині стало об'єктом жахливого терору з боку військових і місцевої польської адміністрації. До цього спричинила видумана історія про „руську зраду”. Суть її полягала в тому, що представники москвофільської течії, яка існувала у Галичині ще з середини ХІХ століття, у боротьбі проти польського засилля орієнтувалися на царську Росію. На початку ХХ століття москвофіли втратили свої позиції. У Галичині набирав силу український національний рух. У боротьбі проти нього польська адміністрація використовувала москвофілів.

Війна ще більше загострила етнополітичне протистояння у Галичині. Поразка австро-угорської армії на початку війни вивела проблему москвофільства на перший план. Шукаючи виправдання поразці на фронті, військові та адміністративні чинники звинуватили українське населення у державній зраді, підтримці Росії, ототожнюючи всіх галицьких українців з москвофілами. Підставою для цього став факт створення у серпні 1914 р. москвофілами у Києві ”Карпато-руського освободительного комітета”. Крім того, москвофіли допомогли штабові Південно-західного фронту видати книжку ”Современная Галиция”, у якій було подано тенденційні відомості про українські установи, політичні партії, греко-католицьку церкву та їх діячів.

В умовах відступу австрійської армії місцева польська адміністрація вкотре використала галицьке москвофільство з метою знищення українства. Історія про “руську зраду” була вигідна і для військових. Їх настрої висловив генерал Калошварі: “Перш ніж починати війну з Росією, слід було перевішати все русинське населення”¹. Комендант міста Перемишля генерал Кусманек в одному зі своїх рапортів у Відень писав: “Якщо хоча б один рутенець залишиться в Перемишлі, то я не поручуся за цю фортецю”². Командуючий австро-угорською армією східного напрямку ерцгерцог Фрідріх заявив, що Галицька битва програна у зв'язку із “запроданством і зрадою” місцевого населення³.

Розпочаті австрійськими воєнно-польовими судами процеси над москвофілами за державну зраду з вини польської крайової адміністрації були поширені на українську

інтелігенцію, селян, які не мали нічого спільного з москвофілами, були свідомими українцями. У листі до Євгена Олесницького 22 серпня 1914 р. митрополит Андрей Шептицький у зв'язку з цим писав: “Проти нас ведуть акцію ті, що підтримували москвофільство в краї, а тепер арештують наших найкращих і невинних людей; про увязнених москвофілів говорять, що це внаслідок доносів українців. Водночас переконують військові структури, що українці і москвофіли в однаковій мірі не заслуговують на довір'я. В цьому безголовому замішанні готують українцям винищення. Коритовський діє хитро супроти українців, і тому він небезпечний”⁷⁴. Звинувачуючи місцеву польську адміністрацію в організації репресій проти українського духовенства, митрополит у листі до Президії Намісництва вказував: “Деякі органи адміністративної влади мстяться на зовсім невинних священниках і представляють влади військовій яко небезпечних русофілів людей, яким не можна нічого закинути, до яких, однак, мають, може, лиш особистий жаль, і то часом за совісне сповнювання обов'язків священних і за поборюване польсько націоналістичних шовіністичних [напрямів] партії, що донедавна була представительною російської орієнтації поміж польським населенням краю і голосно попарала русофільство поміж руским населенням”⁷⁵.

Сотні українців, звинувачених у “зраді”, було розстріляно, повішено, тисячі кинуті у концентраційні табори. 15 вересня 1914 р. сталася жахлива трагедія у Перемишлі, де угорські солдати шаблями порубали 44 українців, звинувачених у мнимому москвофільстві. Обставини їх загибелі, прізвища жертв подано у документі № 1. Два наступні матеріали проливають світло на обставини страти 19 жовтня 1914 р. 11 українських селян у Синевідську вичжому, де військово-польовий суд 55 дивізії інфантерії під керівництвом Станіслава Загурського на основі неправдивого доносу визнав винними селян у “державній зраді”. Одинадцять чоловік було повішено у той же день. Найвищий трибунал краю оборони у Відні 18 квітня 1918 р. визнав усіх страчених невинними.

Зі статті адвоката Антіна Гарасиміва дізнаємося, що 12 лютого 1919 р. український суд ЗУНР, а 2 січня 1920 р. польський окружний суд у Стрию звільнили від покарання Дмитра Фединишина (батька якого було повішено) за вбивство 3 листопада 1918 р. лжесвідка. Тим самим, прямо чи опосередковано було визнано необґрунтованість вироку смерті одинадцятьом українським селянам, винесеного головою військово-польового суду С.Загурським. Однак С.Загурський, який у роки війни здійснив біля 100 судових процесів проти українців з вироками смерті, не був покараний. Газета “Свобода” за 14 грудня 1924 р. у статті “Кат українського народу” писала, що Загурський, “кат і “вешатель” українських селян”, голова “Звйонзку обронецуф Львова”, і нині “він ходить собі по Львову, є адвокатом і впорядчиком різних “патріотичних” свят”.

Представники українського політичного проводу в особі Головної Української Ради, послали до австрійського парламенту доклали зусиль до того, щоб припинити терор і репресії. Однак це давало лише часткові результати. І це при тому, що десятки тисяч галицьких українців воювали і гинули на фронтах у складі австро-угорської армії, захищаючи Австрію.

З приходом російських військ у Галичину почалась нова хвиля репресій, арештів і виселень “підозрілих” українських діячів–“мазепинців”. Тих, які не потрапили до Талергофу (австрійський концентраційний табір – *М.К.*) за “москвофільство”, вивозили до Сибіру за “австрофільство”. Тільки через київські тюрми перевезено до Сибіру понад 12 тисяч чоловік, серед них багато греко-католицьких священників. 19 вересня 1914 р. було заарештовано митрополита Андрея Шептицького і вивезено до монастирської тюрми у Суздалі, де він перебував до 1917 р. “Поголовно висилано українських священників, – писав Михайло Грушевський, – або всю інтелігенцію, цілі маси свідомих селян і міщан. Все те самим нелюдським способом хапали в чім застали, арештували, волочили по в'язницях і етапами висилали в Сибір без ріжниць, жінок, дітей, старців, хорих і калік. Скільки таким способом забрано і знищено людей, се переходить

всяку ймовірність”⁶.

Мартирологія масових жертв українства у ХХ столітті, започаткована подіями Першої світової війни, погребує спеціального системного вивчення. Ця проблема постає як окремий напрям історичних досліджень, які мали б спиратися на державну підтримку, оскільки вона має моральні, історичні і політико-правові аспекти. Давно назріло створення державної структури на зразок польського Інституту національної пам'яті. Обов'язок сучасників встановити історичну правду, віддати шану пам'яті жертвам злочинів проти українського народу.

Величезні людські втрати, понесені українцями у ХХ столітті, були зумовлені значною мірою відсутністю власної державності. Трагічні події 90-річної давності постають у національній пам'яті суворим уроком і застереженням на майбутнє.

1 Москвофільство: документи і матеріали. Вступна стаття, коментарі та добірка документів Олексія Сухого. – Львів, 2001. – С. 63.

2 Дмоховський Р. Памяти 46 мучеників // Український вістник. – 1921. – 15 вересня.

3 Москвофільство: документи і матеріали. Вступна стаття, коментарі та добірка документів Олексія Сухого. – С. 63.

4 Там само. – С. 62.

5 Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944. Том 2. Церква і суспільне питання. Книга 2. Листування. – Львів, 1999. – С. 608 – 609.

6 Грушевський М. Ілюстрована історія України. – Нью-Йорк, 1990. – С. 529.

№ 1

Памяти 46 мучеників. В 7-літню річницю їх смерті.

Якраз минає сім літ, коли то в князів Перемиських городі скоїлась подія, на спомин котрої стинається кров в жилах – подія, яку літописець мартирології українського народу серед кривавих сліз запише як одну з найстрашніших трагедій світової війни, а яка в ХХ столітті, століттю культури і поступу не має собі рівної.

Реєструючи з цілою докладністю факти, які від часу вибуху світової війни мали місце в Перемишлі і в околиці, котрих був я будьто наочним свідком, будьто довідався про них від віродостойних осіб, бажаю одним з тих сумних споминів поділитися з ширшим кругом нашого громадянства.

Та подія свідчить наглядно про те, яке було положення українського народу в австро-угорській державі в часі вибуху світової війни і якої опіки дізнавався зі сторони тодішньої влади сей народ, котрого сини якраз клали голови в обороні тої держави.

Світова війна, котра розторожила стільки безцінних дібр, кинула свій меч на судейську вагу і спричинила перевагу брутальної сили над правом.

Воєнне пересунення компетенції – і знищення всяких основ справили, що мілітаризм, котрий накинув людности своє пятно, арогував собі тогу Теміди, котрої не умів носити і в котрої складках повертався нездарно, пристосовуючи методи насильства до річей, котрі є противні поняттю насильства. Кодифікатором права остався меч, ще вогкий від перелитої крові.

В памятниках роду людства пострахом і мірилом глибокого упадку моральности все жити і страшити буде та юстіція панів авдіторів з часів світової війни, котрі похід армії значили лісом шибениць, лотрівських юстифікацій, а цей заник права відчув болючо український народ, через історичний розвій витручений з нормальної дороги, не маючий меча ні кріса до розпорядимости, а призначений шукати охорони своєї вільности життя і майна в тінях Теміди.

З касарень, з військових будинків виходили розпорядки генералів, вироки

авдіторів в роді таких звірів в людській тілі, як добре відомий українському народowi д-р Станіслав Загурський, суперечни з законом, вироки, які на віки будуть ганьбою культури.

І не для викликання якогось ефекту пишу я ті слова, але подія з дня 15 вересня 1914 р. потвердить слухність моїх слів.

На 46 людей, підозрілих о мнине москвофільство, арештованих і експортованих жандармами, напали мадярські жовніри і на протязі пів години вирубали всіх до ноги – крім двох селян, які майже чудом спаслися від смерти.

Було то в часі відвороту австрійської армії з під Городка, коли Москалі вже заняли Львів.

Цілий Перемишль був переповнений військами всяких родів зброї. Львівською вулицею маширували приспішеним кроком жовніри, сотки возів з трену, гармати, ранені на возах, – все те представляло хаос, котрого я не годен описати. Як скажені гнали автомобілі з вищими офіцерами, генералами, а на лицах їх малювався переляк, і ми всі догадувалися, що там сталося щось недоброго.

Жиди позамикали склепи, бо Мадяре як скажені уганяли голодні і грабували, де попало.

Як я пізніше довідався, Москалям не снилося навіть гонити за розбитою австрійською армією, вони змучені спочивали коло Городка, хоч – як сказав мені пізніше один з вищих австрійських офіцерів – могли вони тоді без стрілу взяти славну перемиську твердиню.

Власне з цього дня вийшов я з хати коло години 5-ої і на вулиці Словацкого побачив магістратський віз, повний порубаних людей. Переляканий запитав я візника, що се має означати, а він мені сказав, що на вулиці Семірацького зарубали Мадяри кількадесять „хлопів”. Я скорим кроком поспішив на вул. Семірацького і моїм очам представився страшний вид кільканацяти трупів змасакрованих з відрубаними руками, ногами, розбитими черепами, що лежали на вулиці. В хвили, коли я прийшов, ладовано трупи на другий віз. Ціла вулиця полита кровю, сусідні камениці обризкані рівнож кровю і кусниками мозку, а довкола місця катастрофи бачив я всяку міську голоту, котра з вдовольненням рибала ріжні уваги на тему убийства „зрадників”.

Пригноблений тим страшним видом, подибав я в товпі лично мені знаного майора авдітора Др. Щурана (Чеха), котрий онімільий з перестраха під адресою Мадярів слів проклони. Я разом з ним опустил це місце, на котрім Мадяре показали своє геройство над 46 безборонними людьми.

Др. Щуран сказав мені, що десь від когось чув, що Мадяре тому замордували тих хлопів, бо в ескортованих пізнали тих, що на них стріляли і двох чи трьох жовнірів убили. Розуміється, була це байка, котру і в своїй реляції до Прокуратурії державної повторив Комісаріят поліції, бо в тих сторонах з яких походили убиті, не було жадного війська і не було жадних боїв.

Вийхавши на другий день по випадку до Відня, розказав я ту подію Д-ру Костеві Левицькому, а він передав її до відома президентови міністрів Штіркови, котрий сказав: „nicht möglich” („не можливо”) і нічого в цій справі не зарадив.

Зараз по доконанім морді зробив Комісаріят поліції донесення до Державної Прокуратурії в Перемишлі, а Команда кріпости долучила спис назвиск помордованих, затитулований: „Ausweiss über verdächt ge Russophile, welche im Falle der Annäherung des Feindes, de österr.- ungarische Armee zu verraten im Stande sind” (“Документ про підозру проти русофілів, які у випадку наближення ворога зрадять австро-угорську армію”).

*) Виказ цей обіймає слідуєчі назвиска: 1) Андрій Павловський, 2) Петро Пилип, 3) Михайло Бохонок з Нанової, 4) Василь Ліпінський з Рудавки, 5) Петро Коваль, 6) Іван Панцьо, 7) Федько Лисейко, 8) Михайло Чубара з Стебника, 9) Прокіп Шимоняк, 10) Андрій Пльовак з Юречкової, 11) Стефан Микита з Штайнфельс, 12) Андрій Мащак із Смільниці, 13) Никола Жолдак з Мілотович, 14) Ілько Аргим, 15) Стефан Кузьмінський, 16) Андрій Маркевич, 17) Стефан Борсук, 18) Григорій Мельничук, 19) Дмитро Васевич, 20) Іван Галушак, 21) Андрій Тимінський, 22) Атанас Гбур, 23) Андрій Процик, 24)

Дмитро Кузьмінський, 25) Станислав Артим, 26) Никола Кузьмінський, 27) Никола Сивий, 28) Михайло Сокальський, 29) Іван Маркевич з Грозьової, 30) Василь Божило, 31) Іван Махник, 32) Федько Лиско, 33) Гринько Бодак, 34) Катерина Бандрівська, 35) Никола Мусит, 36) Станислав Пологонський, 37) Марія Мохнацька, донька пароха з Войткової, 38) Федько Судор, 39) Федько Божило, 40) Федько Сливак, 41) Михайло Дроздовський, 42) Іван Судор, 43) Никола Божило, 44) Андрій Божило, 45) Атанас Мартинишин з Новосілець.

Державна Прокуратура в Перемишлі застановила без жадних дальших доходжень цілу справу з огляду, “що справці того морду є незнані”.

Аж в три роки пізніше, на інтерпеляцію посла д-ра Загайкевича зарядив військовий Суд доходження в цій справі, а дотичні акти мали заголовок: “Erhebungen über Anfrage des Abgeordneten Dr Zahajkiewicz und Genossen, betreffende Niedermetzlung von 46 Ukrainern in Przemyśl” (“Попушення питання депутатом Др Загайкевичем і товаришами щодо замордування 46 українців у Перемишлі”).

Доходження в тій справі не увінчалися жадним успіхом і не довели до жадного висліду. А що мене в своїй інтерпеляції д-р Загайкевич покликав на свідка, проте слухано і мене в цій справі. В тих доходженнях вказав я на генерала Кусманека яко співвинного в справі того злочину і подиктував до протоколу мої зізнання, котрі закінчив отсими словами: „Zur Entrüstung aller ehrlichen Leute, wurden die Täter dieses schauderhaften Mordes nicht verhaftet, obwohl deren Verhaftung sehr leicht möglich war, weil magyarische Soldaten mit Blut befleckten Säbeln durch die Strassen schwärmten und sich vor Passanten gepalilt haben, dass die viele Verräter ermordeten. – Der damalige Festungskommandant general Kusmanek hat nichts angeordnet um die Mörder sofort zu verhaften, – General Kusmanek als ihm der Mörd durch Polizeidirektor Benoît gemeldet wurde, hat die Angelegenheit kurz und bindig erledigt: Geschichte den Verrätern Recht!” (“До відчаю всіх чесних людей, виконавці позорного вбивства не були заарештовані, хоч дуже легко вони могли бути притягнуті до відповідальності, тому що мадярські солдати йшли по вулиці з шаблями залитими кров’ю, якими рубали людей і їх бачили перехожі. Колишній командант фортеці генерал Кусманек не дав розпорядження про арешт вбивць. Генерал Кусманек був повідомлений про вбивство директором поліції Бенойтом, але справу швидко закрили: зрадникам по заслугах!”). Коли вже згадую про генерала Кусманека, того славного перемиського героя, котрий так геніально полагодив справу цього страшного злочину, мушу згадати про цього пана кількома словами. Цей пан генерал крайне ворожо відносився до Українців; власноручно затвердив кільканайцять присудів смерті (між котрими то рострілами перше місце займає справа Гриця Галуна з Дусовець, батька 7 дітей, розстріляного на підставі нествердженого, ложного жидівського доносу). – З його поручення арештовано бп. о. Архидіякона Мирона Подолинського і держано безпідставно 48 годин в тюрмі, з його приказу мав бп. еп. Константин Чехович опустити Перемишль, він то в однім із своїх рапортів до Відня писав: “Wenn nur ein Ruthene in Przemyśl bleibt, so bürge ich für die Festung nicht” (“Якщо хоча б один рутенець залишиться в Перемишлі, то я не поручуся за цю фортецю”). От як небезпечні були для Австрії Українці!

Хто був інформатором генерала Кусманека щодо Українців, котрий прибув з Відня в Галичину і ледви 3 місяці був в Перемишлі, я не знаю (але ми знаємо! примітка Род.). – Одно певне, що генерал Кусманек з такими злочинними інформаціями щодо Українців не приїхав до Галичини.

Випадок спричинив, що той морд знайшов епізод в суді, а карна розправа дещо вияснила справу того морду.

В році 1916 одержав я до переведення карну розправу Марії Коваль о злочин обману. Марію Коваль, жену замордованого Мадярами 15 вересня 1914, Петра Ковалья з Стебника, обжалувала перемиська Прокуратура за те, що за свого мужа Петра неправно побрала з державної каси 2.185 К титулом причинку мимо того, що знала, що її мужа убито в Перемишлі дня 15 вересня 1914.

Перед Трибуналом, котрого я був председателем, станула женщина о гарних

чертах лица, помарніла з болю і по відчитанню їй акту обжаловання боронилася дослівно так:

“Я в нічім не винна. Мого мужа Петра покликано в серпні 1914 до війська в Перемишлі. Він був там через 2 неділі, опісля вернув до хати і сказав, що прийшов на відпустку і казав мені, що в Перемишлі казав йому капітан іти до дому, а як буде потрібний, то його покличуть.

Дня 14 вересня рано коло год. 4 прийшов жандарм до хати, ми ще всі спали і казав мому чоловікови іти з собою на постерунок. Чоловік попрощався зі мною і дітьми, взяв кусник хліба і так він, як і я, були пересвідчені, що жандарм забрав його до війська.

Що опісля з моїм мужем сталося, я не знала. Аж в липні 1916 року довідалася я, що його в Перемишлі убито. Я не розуміюся на війні, я думала, що в місті була якась війна, в котрій його убито. Я брала сей причинок в тім переконанню, що він мені належиться, хоч вже муж не жиє, тим більше, що лишилося 5 дрібних сиріток”.

Дословні зізнання вдовиці, котру державна Прокуратурія якби на глум всяким почуванням переслідуює актом обжаловання о обман.

Трибунал по короткій нараді увільнив обжаловану від вини і кари, мотивуючи увільняючий вирок блудом по стороні обжалованої, в яким вона знаходилася, побираючи причинок за помершого мужа.

Увільнена цілком рівнодушно прийняла увільняючий вирок.

Державна Прокуратурія поклікала до розправи як свідка Стефана Борсука, одного з тих, які в чудесний спосіб спаслися від смерти дня 15 вересня 1914.

Покликаний приїхав до розправи з італійського фронту.

Ось як він після протоколу розправи представляє подію з дня 15 вересня: “Мене з іншими людьми забрали жандарми дня 14 вересня з хати. Для чого мене взяли і де мали нас повести, я, ані ніхто з моїх товаришів, не знав. Я питав по дорозі жандарма, де мене має приказ повести, але жандарм сказав, що не знає, має приказ від команданта припровадити мене на постерунок. Я цілу дорогу роздумував, за що мене беруть жандарми, бо я в нічім не почувався до вини. На постерунку застав я багато арештованих людей. Люди ті були з поблизьких сіл, між іншими був також Петро Коваль, котрий сказав мені, що його беруть до війська. Опісля пігнули нас жандарми на залізницю до Кросченка і ми залізницею відїхали рано 15 вересня в напрямі Перемишля. На станції в Бакончицях під Перемишлем казали нам висісти і тут доперва довідалися ми, що ми є “москвофілами” і за то нас арештовано.

Коли нас ведено в Перемишлі якоюсь вулицею – зачало збиратися коло нас більше людей, котрі на нас кидали каміннями, кричали, називали нас зрадниками, опльовували нас і били по лиці. Я сам від якогось Жида дістав 2 рази по лиці. Ніхто з жандармів нас не боронив. Так поступаючи, натрапили ми на стоячих в купі жовніврів. Хтось з товпи запитав жандарма Лангзама, що то за люде. Я чув, як він сказав якесь слово по-німецьки, однак я того слова не розумів. На питання, де нас ведуть, зробив Лангзам такий рух рукою – що я зрозумів, що нас будуть вішати. Я дуже того перелякався. За малу хвилину кинулися на нас жовніри з витягненими шаблями і зачали рубанину. Я бачив, як бризкала кров, як люде один за другим падали, я бачив якусь панянку, про котру мені люде казали, що то донька єгомосця з Войткової, як клякнула, зложила руки так як до молитви, а в цій хвилині якийсь жовнір рубнув її шаблею по голові, бризнула кров, і вона впала мертва. Ми всі зачали втікати в якусь уличку. За нами зачали стріляти, і я дістав стріл в руку і впав, а коли дальше інших рубали, причім був страшний зойк і крик, я підсунувся під якогось забитого і так перележав. Опісля забрано мене до шпиталю і я тепер служу при війську і є в полевій кухні на італійськім фронті. За що нас арештовано і за що убито моїх товаришів, я не знаю. Рішучо стверджую, що між нами був Петро Коваль з Стебника, я його лично знав”.

* * *

Українська громада в Перемишлі бажала вшанувати память мучеників здвигненням величавого памятника на місці вічного спочинку помордованих.

Помордованих яко “зрадників” похоронено в якимсь рові на цвинтарі. Тлінні останки мали бути екстумовані і перенесені на найкраще місце цвинтаря, на що прибічна Рада тодішнього правительственного комісаря Ляшковского дала дозвіл, а навіть жертвувала значнійшу грошеву квоту на кошти пам'ятника. Українська суспільність зложила в короткім часі кільканайцять тисяч корон і комітет мав приступити до здвигнення прекрасного пам'ятника, проекту арт. малярки п. Олени Кульчицької, однак листопадові випадки 1918 р. стали на перепоні виконанню тої гарно обдуманой гадки. Зложений на ту ціль фонд передано секції самаританської помочі Українського Горожанського Комітету в Перемишлі для полонених в Пикуличах в цілі раговання живих трупів від смерти.

Кров невинно помордованих, яку ще нині можна бачити на одній з каменець при вул. Семірацкогго, кличе о пімсту до неба. Австрія разом з Мадярщиною, мимо того, що на короткий час перед покінченням війни на своїх емблемах виписала: “Indivisib liter ac inseperab liter”, скандально провалилася. І те саме жде кожного, що по-звірськи знущається над українським народом на українській землі.

На підставі актів і документів я з можливою докладністю представив цю страшну самоту в своїм роді подію, щоби дати хоч слабкий начерк тих мук, які переходив наш нарід в часі світової війни, а котрий може і не сподівався, які ще муки і терпіння ждуть його в будуччині і що в морі сліз і крови буде куватися його краща доля.

Роман Дмоховський.

Український вістник. – 1921. – 14, 15 вересня.

№ 2

Епільоґ узаконеного варварства.

Дня 2 січня 1920 р. відбулася в окружнім Суді в Стрию перед зміцненим трибуналом (звичайний трибунал складається з 4, зміцнений з 6 суддів) розправа проти Дмитра Фединишина, 23 літнього молодця з Синевідська вижного, обвиненого о злочин морду доконаного дня 3 листопада 1918 р. через застрілення Семка Мусика, мешканця Синевідська вижного.

Обвиненого, що перебув 4 місяці в слідчій в'язниці, по переведенню розправи, переслуханню свідків через прокураторію і оборону покликаних і по промові прокуратора і оборонця дра Гарасимова – увільнено від обжалування і випущено на волю.

Та розправа була епільоґом страшних днів 18 і 19 жовтня 1914 р., які перебуло Синевідсько в. Події з тих днів, то одна з найстрашнійших картин мартирольоґії нашого народу, то Голгофта з шибеницями і стричками, на яких гірський легіт гойдає конаючі в судорогах смерти тіла безвинних жертв мучеників українського народу, а серед них кровожадна постать австрійського військового судді-звіра др. Станіслава Загурского.

Деякі критики “Гайдамаків” Шевченка взяли йому за зле, що в тій поемі як предмет мистецтва – поезії дібрав таких страшних подій – пречорних красок, що не надаються до поезії, бо вони, мовляв, понижують саме мистецтво.

Я не поет і не критик, не вдаюся в це, чи ті критики мають рацію; подаючи нашій суспільности оден правдивий епізод страждання нашого народу, хочу, щоб і “не сонним снились” муки, які наш нарід переносив та ще переносить.

Нехай це буде матеріалом для майбутнього історика.

Тому то засуд (вирок) з 18/Х. 1914 подаю в дословнім переводі з німецького ориґіналу на українську мову.

Ціс. і Кор. Суд 55 дивізії інф. G. Z.K. 1/14.

В імени Ціс. величности цісаря!

Ціс. і кор. полевий Суд 55 див. інф. як Суд доразний по переведенню в Синевідську в. дня 18/Х. 1914 під предсідництвом ротмістра Густава Куна і під кермою

поручника авдітора др. Станіслава (von) Загурського в присутності фельдвєбля Людвіга Унтершціца, як писара, і капітана авд. Йосифа Бартельмуса як обжаловуючого, обжалованих: Михайла Ковалья, Федора Будза, Данила Будза, Николи Будза, Николи Юрца (?), Николи Костишина, Стефана Гриба, Николи Джуса, Петра Джуса, Адама Струка, Павла Гриба, Антона Ковалья, Івана Ковалья, Петра Ковалья, Івана Матеїшина, Федора Фединишина, Яць Тишовницького і Николи Масного і поручника Стефана (von) Баранського як оборонця – головної розправи проти названих обжалованих о злочин проти сили воєнної держави по мисли § 327 військ. зак. кар. на піднесене усне обжаловання і поставлене через обжаловуючого внесення на покарання після § 444 в. пр. к. одногосно вирішив:

1. Михайло Коваль з Синевідська в. 64 літ, гр. кат. жонатий, отець 9 дітей, господар, некараний;

2. Федор Будз, ур. в Син. в. 47 літ віку, гр. кат. жонатий, отець 4 дітей, господар, некараний;

3. Стефан Гриб з Син. в. 26 літ віку, гр. кат. жонатий, господар, бездітний некараний;

4. Никола Джус з Син. в. 39 літ в. гр. кат. жонатий, господар, отець 4 дітей, некараний;

5. Петро Джус з Син. в. 35 літ в. гр. кат. жонатий, господар, отець 3 дітей, некараний;

6. Адам Струк з Син. в. 28 літ в. гр. кат., вільний, рільник, некараний;

7. Антін Коваль з Син. в. 64 літ в. гр. кат. жонатий, господар, отець 6 дітей, некараний;

8. Петро Коваль з Син. в. 62 літ віку гр. кат. бездітний, господар, некараний;

9. Іван Матеїшин з Син. в. 44 літ гр. к. бездітний, господар, некараний;

10. Федір Фединишин з С. в. 44 літ в. гр. кат., жонатий, 6 дітей, господар, караний 6-денним арештом з перест. з §. 411 з. к. (бійка. –Прим. автора);

11. Яць Тишовницький з С. в. 30 л. в. гр. кат. жонатий, 5 дітей, гром. поліціант, некараний

винні:

що в послідних двох тижнях вересня р. 1914 і в перших двох тижнях жовтня 1914 в часі війни австро-угорської монархії і царства російського, отже, у воєнних часах запускалися в порозуміння з ворогом, щоби тим ціс. австр. воєнній силі шкодити, а ворогови користи придбати.

Через те 1 – 11 сталися винними злочину проти сили воєнної держави після §. 327 в.з.к. і за те зістали по мисли §. 444 в. пр. к. з а с у д ж е н і н а с м е р т ь ч е р е з с т р и ч о к (durch den Strang).

При тім вирішено, що засуджений Стефан Гриб перший, Адам Струк другий, Іван Матеїшин третій, Петро Коваль четвертий, Никола Джус пятий, Яць Тишовницький шестий, Антін Коваль семий, Федір Фединишин восьмий, Данило Будз девятий, Петро Джус десятий, а Михайло Коваль як одинадцятий мають понести кару смерти.

12. Данило Будз з С. в. 44 літ.

13. Никола Будз з С. в. 49 літ.

14. Никола Юрца з С. 52 л.

15. Никола Костишин з С. в. 18 л.

16. Павло Гриб з С. в. 59 л.

17. Іван Коваль з С. в. 47 л.

18. Никола Масний з С. в. 26 л.

зістають від внесеного проти них обжаловання о злочин проти сили воєнної держави нарочито через те доконаний, що в послідних двох тижнях жовтня 1914 під час війни між Австр. угор. монархією і Росією, отже, у воєнних часах в порозумінню з ворогом запускалися і через те ціс. австр. воєнній силі шкоду або користь ворогови принесли – увільнені.

Доконавши того побідоносного діла, морду безвинних людей, найліпших горожан

Австрії, бо Синевідсько вичине на скрізь українське село, що дало Австрії багато жовнів, синів невинно повішених і кілька десятків укр. стрільців, – австрійське військо ще такі ввечері 19/X. 1914 зайняло Стрию. Але побито Москалями під Стриєм, уже 22/X. 1914 відступило в безладі знов аж до Синевідська. Перший удрав, розуміється, п. генерал Гофман із своїм штабом і судом, та опинився аж в Сколім. Незадовго мадярсько-румунська дивізія генерала Гофмана мусіла удирати аж на Бескид, заслонюючись при відвороті нашими українськими стрільцями, що своїми грудьми заслонювали катів свого народу.

Москалі зайняли знов Синевідсько, а довідавшись про страшну подію, уладили нещасливим мученикам християнський похорон, в якому взяли участь військові частини і цивільні влади зі Стрия. Добуто подушених з ями під шибеницями і поховано їх на цвинтарі при великій здвизі ридаючого народу.

Падлюка донощик свідок Семко Мусик, що був так дуже “wehrpflicht”, та його побратим Сливка не пішли боронити Австрії, вони лишилися в Синевідську. Москалі аж тепер арештували їх і вивезли в Росію. В маю 1915 Москалі, уступаючи з околиць Стрия, виводили з собою, крім арештованих “мазепинців”, також молодих хлопців, щоби їм унеможливити службу в австр. армії.

Між іншими зловили вони і вивезли 19-літнього Дмитра Фединишина, сина Федора Фединишина, що був як восьмий мученик повішений в С. Парубчак опинився в Києві, а випущений на волю, якийсь час заробляв на свій прожиток як робітник.

В зимі з 1915 на 1916 заложено в Києві “Народню Торговлю”. Фединишин, досить інтелігентний хлопець вступив за помічника в магазині (склепі) “Народньої Торговлі” при вулиці Володимирській, де завідуючим начальником був п. Іван Лисенко, його краян (також вивезений Москалями) з Любінець, що віддалені від Синевідська яких 8 км.

В маю 1918 р. отримав від австр. консуля в Києві подорожний документ і в перших днях червня приїхав до родини, бо – мовляв – “я найстарший син, полишив хору матір (вона по страшній катастрофі була збожеволіла) хотів би кінче заопікуватися нещасливою родиною”. Та не довго опікувався, бо вже з кінцем червня був змушений йти на оборону Австрії, що так замучила невинно його батька.

Служив в Пикуличах при війську, а на вістку про загибель Австрії приїхав 2.XI.1918 до Син. Ту утворилася вже місцева влада, що поставила варту коло величезних магазинів, що їх опустило австр. військо. Він дістав приказ пильнувати магазинів з дня 2 на 3 падолиста.

Коло 12 год. дня 3.XI. вертав зі служби домів, та по дорозі зустрів велику товпу людей, що ішли до Мусика, чув крики з товпи, щоби його убити.

Тут починається ділання психології товпи.

Фединишин, що мав на собі набитий кріс чотирма набоями, пішов з товпою. Навинувся Семко Мусик, його зараз таки обскочили люде і повели на місце знаних шибениць.

В тім місці станув він, звернувся до товпи і спитав, чого від нього хочуть?

Тихо! Товпа очідає... Нараз Фединишин здіймає кріс, гукнув вистріл... Мусик валиться на землю, своєю гаспидською кровю опосочує лобне місце... Фединишин до лежачого дає ще 3 вистріли... більше патронів не має, та і не потрібно... окаянний Юда вже не встане, він вже небіщик, товпа мовчки розходитьсь до своїх домівок. Фединишин пішов до свого вуйка, котрого домівка була блище, як Фединишина. Там ляг він зараз спати і заснув, а пробудившись за дві години вчув від людей, що він зробив; пішов на ввечірню в церкву, по ввечірні домів.

Для пояснення належить додати, що Мусик в літі 1918, в часі, коли Фединишин служив при війську повернув до Син. Та не досить того, він і тоді так само, як і в часі трачення тих 11-и мучеників, а й потім, поки австр. війська були в селі, поводився визиваючо і грозив, що має ще понотованих 50-80 людей і як тільки схоче – всі повиснуть!

Як чорною була душа того вирода, видно вже з того, що він донощик,

інсценізаторе і лжесвідок, що погубив тільки людей, мав безличність вертати з Росії в село, яке все ще було вкрите сумом, в якому рідні помордованих були обняті розпукою – з його причини! Він же ж і свою жінку і свого брата притягнув до лжесвідощтва...

Кілька тижнів по убиттю Мусика, українська жандармерія арештувала Фединишина і передала його полемому судови в Стрию з австрійською допискою від себе, що він небезпечний чоловік.

Фед. сидів в тюрмі аж до розправи, що 12/II. 1919 перед тим судом відбулася. І тоді боронив його Др. Гарасимів.

По переслуханню свідків і вислуханню опінії знавців лікарів, які прислухувалися розправі і вирішили, що Фед. попав в афект і не був свідомий свого вчинку, суд його увільнив.

Та не кінець на тім!

В часі пролому укр. армії Фед. лежав дома хорий... він лишився в Син.

В серпні 1919 арештований за те саме польською жандармерією, обвинений о злочин морду на ново, бо ж присуд укр. полевих судів у Поляків не важні. Пересидів знову той найліпший син свого замученого батька понад 4 місяці аж до розправи в тюрмі.

При розправі боронився, себто заподав таке:

Мусика арештували були Москалі, а на його прошення пустили домів з тим, щоби за день чи за два повернув. Мусик не вертав, а Москалі чіпали війта, чіпали радних, що мовляв вони знають, де є той австрійський салдат, та не хочять його видати; грозили репресіями.

Хитрі синевідські бойки укривали Мусика, а перед Москалями вдавали, що за ним пошукують, та не годні знайти.

Мусик таким робом переховався.

Але як лиш прийшли Австрійці, він доніс і посвідчив, що за ним питали, а промовчав, що самі йому помагали укриватися, а Москалям лиш баки забивали.

В неділю 18 жовтня 1914 поарештовано людей і запроторено в якусь пивницю. Між ними був і батько Фединишина. Рознеслася чутка, що їх будуть судити. 18-літний Дмитро Фединишин побіг там, де сидів його батько, хотів з ним видітися, але пости його не пустили.

Аж рознеслася чутка... засуджені на смерть. На другий день певні вже вісти, що будуть їх трагити.

Фед. побіг знову до арешту, видів як їх – його батька – виводили позвязуваних по двох докупи. Не втерпів, крикнув: Тату! Тато оглянувся, хотів щось сказати, але пост. grimнув його кольбою, він лиш рукою махнув, пішов на смерть.

Фед. пішов за ними, дивився, як вішали, люде плакали, поховані по стрихах, на дахах.

Був, поки не повис його тато, тоді побіг до дому сказати мамі, що тата вже нема, застав плач дітей, маму непритомну, збожеволіла, довший час була помішана, тепер вже ніби здорова, але часом вертає помішання.

Був задеревілий, не пригадує собі, що робив до вечора, але опісля ще дома і цілий час в Київі не міг спати, мав все привиди шибениці і тата, що висить.

Свідки потвердили його зізнання. Два його товариші, що служили з ним в Пикуличах, оден з них, що і його батька казнили, був з ним і у Київі – вони заявили, що він ночами не спав, жалувався, що смерть батька – погана шибениця не дає йому спокою. Ех, той Мусик, той Мусик! – говорив він.

Свідки, а між ними 70-літний ветеран-патріот п. Антін Заревич, що був кальканацять літ війтом попередником бідного Михайла Коваля, чоловік заможний і загально шанований – видали найкраще свідоцтво обвиненому, був хлопцем спокійним, працьовитим, батько його господар і запопадливий купець, найстаршого сина дуже любив, на нього в господарці вже здавався, бо сам рідко перебував дома, торгував по світі.

А який був Мусик? Мусик обманював людей, фалшував векслі, сидів за це в криміналі; а чи був з ким у купецькій спілці (бо в Син. всі купці в спілках), не був, бо хто ж би з таким чоловіком заходив в спілку?

З чого ж він жив? Ошукував, циганив та і жив з таких “фіглів”, а дорібок в його був кримінал, в яким кілька разів сидів.

І цей Мусик був для п. Загурського віродостойним свідком!

Цю віродостойність виказала поновлена розправа проти небіщиків через Найв. Трибунал краєвої оборони (Oberster Landwehrgerichtshof) у Відні дня 18.IV.1918 переведена, бо цей суд всіх тих безвинно потрачених увільнив (freigesprochen).

Тільки моральної сатисфакції для родин!

Та не минула сатисфакція і ката Загурського, бо коли у віденському парламенті знялася буча проти Загурського, військові власті авансували його на капітана!!!

По переслуханню свідків, – вертаю до розправи з дня 2 січня 1920 р. – подали свою опінію знавці-лікарі, що цілій розправі уважно прислухувалися, повіт фізик Др Малачинський і міський лікар Др Чарнецький.

Вони вирішили, що Фед. в хвили стріляння до Мусика був в стані афекту, в яким не міг собі здати справи із свого вчинку, а тим менше із наслідків його.

Він є чоловіком нормальним, але через смерть батька і дальші переживання був зденерований і більш, як звичайні люде, вразливий. До доведення його до афекту причинилося в значній мірі також психольогія товпи, що голосно домагалася смерти на Мусика.

До сповнення вчинку причинилося і те, що Фед. якраз мав тоді кріс і то наяржений.

На основі того висліду розправи, трибунал, котрому проводив знаний із свого такту старший радник Маер, увільнив Фединишина від обжаловання.

Цей страшний образок є лиш каплею в морі горя і знуцання, яке переніс наш нарід в часі цієї війни; величезні, тисячні гекатомби жертв, та видно, того ще замало.

Д-р Антін Гарасимів

Громадська думка. – 1920. – 2, 5, 6, 7 лютого.

№ 3

Кат українського народу.

В хвили, коли всі держави світа переслідують і потягають до відповідальности усіх тих, що під покришкою війни управляли бандитизм і кровю безвинних жертв вмивали свої руки, по Львові ходить собі безпечно, а навіть є головою “Звійонзку оброньцуф Львова” славний кат і “вешатель” українських селян під час світової війни д-р Станіслав Загурсткі. Він то, будучи австрійським військовим суддею, видав і виконав 100 засудів смерти, переважно на галицьких селян, запідозрених в “шпіонажі”. Говорять про це вимовно документи з тих часів.

На чому опиралася “слушність” його засудів і зараз же таки переведжених ексекуцій, можуть послужити ті всі випадки, як з 18 жовтня 1914 р. в Синовідську вижному, де Загурскі на основі устного доносу одного чоловіка повісив 11 найкращих селян в громаді; в осени 1914 р. в Мункачи казав Загурскі повісити трьох українських втікачів з Галичини. Потім відбувся над ними суд в Стрию, який визнав їх невинними, але вже по смерти. А таких засудів видав і виконав Загурскі цілу сотню.

І нині він ходить собі по Львові, є адвокатом і впорядчиком ріжних “патріотичних” свят.

Свобода. – 1924. – 14 грудня.